

Kurs „Prawa i role mniejszości narodowych i etnicznych” w ramach projektu „Mniejszości aktywne lokalnie”

Lekcja 1. Problematyka mniejszościowa.

Opracowała Katarzyna Waszczyńska. © Fundacja Edukacja dla Demokracji.

PROJEKT WSPÓŁFINANSOWANY PRZEZ SZWAJCARIĘ W RAMACH SZWAJCARSKIEGO
PROGRAMU WSPÓŁPRACY Z NOWYMI KRAJAMI CZŁONKOWSKIMI UNII EUROPEJSKIEJ

Lekcja pierwsza - cele

Po ukończeniu lekcji pierwszej będziesz:

- znać definicje mniejszości obowiązujące w polskim i europejskim prawie;
- znać konteksty historyczne i próby definiowania tego pojęcia;
- rozumieć relacje między pojęciami mniejszość narodowa, etniczna, migranci a wielokulturowość.

"Problematyka mniejszościowa" to zagadnienie wielowymiarowe, na które można spojrzeć z różnych perspektyw:

1. myślenia i wiedzy potocznej;
2. refleksji naukowej;
3. prawa krajowego (polskiego) i międzynarodowego;
4. konkretnych osób i ich doświadczeń związanych z przynależnością do danej grupy mniejszościowej.

1	2	3	4
5	6	7	8

Mniejszość - definiowanie

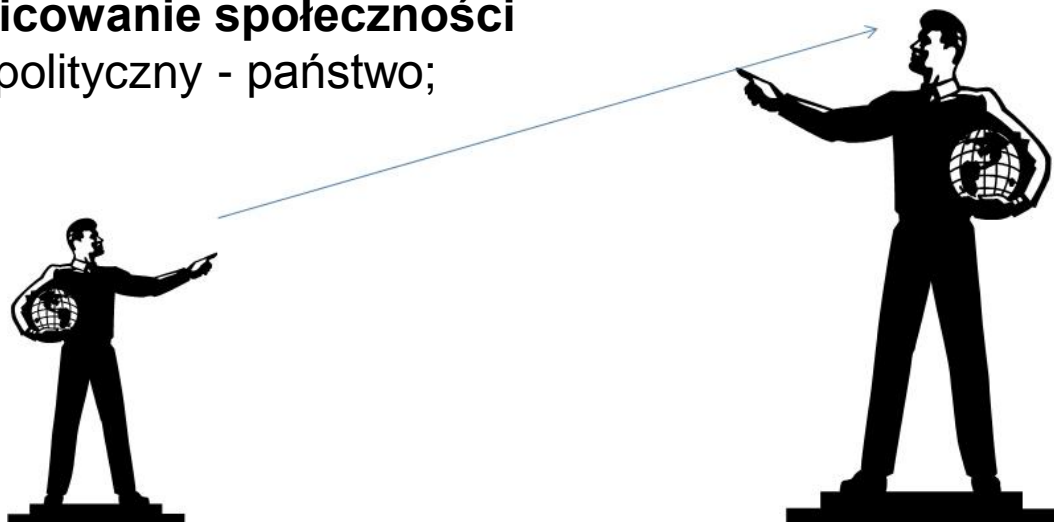

„mniejsza ilość czegoś, mniejsza liczba kogoś, czegoś; mniejsza część, grupa w porównaniu z inną częścią, grupą; grupa ludności danego państwa różniąca się od większości jego obywateli przynależnością narodową, rasową, wyznaniową, mówiąca innym językiem itd.”

[Słownik Języka Polskiego, t. 2, pod red. M. Szymczaka, Warszawa 1985, s. 195]

- pierwsze rozumienie koncentruje naszą uwagę na kwestiach **ilościowych** (kwantytatywnych);
- drugie rozumienie podkreśla **zróżnicowanie społeczności** zamieszkującej wspólny organizm polityczny - państwo;

Obydwa te rozumienia można odnaleźć w refleksji dotyczącej mniejszości.

1. Mniejszość a myślenie i wiedza potoczna

- Potoczne rozumienie mniejszości odwołuje się do jej liczebności - to grupa mniejsza liczebnie, a zatem podporządkowana większości.

W sensie społecznym to także pojęcie moralne bazujące na :

- **odwołaniach do przeszłości**, nabytych głównie podczas edukacji szkolnej i dotyczących:
  - przeszłości odległej - kiedy Polska była państwem wielonarodowym [Rzeczpospolita Obojga Narodów, II Rzeczypospolita - 36% społeczeństwa to przedstawiciele mniejszości], ale z zaakcentowaniem dominującej roli narodu polskiego i kultury polskiej;
  - przeszłości bliższej - z czasów PRL, kiedy dominował pogląd o jednonarodowym państwie polskim, a jeśli już pojawiał się temat inności pochodzenia narodowego/etnicznego i kulturowego to traktowano to jako „ciekawostkę folklorystyczną”.
- **doświadczeniach własnych** - życia w społecznościach lokalnych zróżnicowanych etnicznie, religijnie/wyznaniowo, językowo;
- **przekonaniach i sądach innych** - opartych w dużej mierze na **stereotypie** i nierzadko prowadzące do **uprzedzeń**.

2. Mniejszość w refleksji naukowej

pierwszą analizę pojęcia MNIEJSZOŚĆ przypisuje się **Georgowi Simmelowi***, który w początku XX w. stwierdził, że:

„mniejszość i większość z założenia stanowią rezultat uzgodnienia stanowisk, po to, by jedność całości została utrzymana i by przeciwdziałać rozłamowi”.

W stwierdzeniu tym podkreślone zostały warunki określające stosunki społeczne, których przykładem jest sytuacja mniejszościowa. Warto dodać, że są one obecne także we współczesnych rozstrzygnięciach dotyczących mniejszości. Dlatego warto je wypunktować:

- mniejszość nie istnieje bez większości;
- tylko razem mogą stanowić całość;
- warunkiem ich koegzystencji jest uzgodnienie stanowisk.

W zrozumieniu zatem, specyfiki zjawiska mniejszościowego pomocne jest zanalizowanie wzajemnych relacji mniejszość-większość, większość-mniejszość.

*Georg Simmel (1858-1918)- niemiecki filozof i socjolog, autor m. in. pracy Soziologie (Socjologia) 1908.

Refleksja naukowa

Warto pamiętać, że charakter refleksji naukowej zawsze oddaje kontekst historyczno-społeczno-polityczny, w którym powstaje. I tak, **pierwsze naukowe dociekania dotyczące mniejszości pojawiły się po I wojnie światowej**, pod wpływem zmian geopolitycznych w Europie, kiedy rozpadły się duże organizmy polityczne takie jak Austro-Węgry, Carska Rosja, czy Cesarstwo Niemieckie i umożliwiły uzyskanie niepodległości nowym lub wcześniej podbitym państwom. Wyznaczane są także nowe granice państwowe, które mimo apeli nie pokrywają się z granicami etnicznymi. Kolejne refleksje przychodzą wraz ze zmianami, które w Europie przynosi II wojna światowa, a potem rozpad ZSRR i Jugosławii.

Mniejszości narodowe i etniczne

Kontekst historyczno-społeczny*, a szczególnie wydarzenia po I wojnie światowej konkretyzują o jakie mniejszości chodzi. I tak:

- w centrum uwagi znajdują się przede wszystkim **MNIEJSZOŚCI NARODOWE**, a z czasem i **MNIEJSZOŚCI ETNICZNE**;
- **powstaje wiele definicji**, które starają wyjaśnić, dookreślić zjawisko mniejszości.

*Kwestia mniejszościowa pojawia się na przełomie XVIII i XIX w. i związana jest z kształtującą się wówczas nowoczesną koncepcją narodu.

Zdjęcie: Uczestniczki Letnich kursów etnograficznych (2008), Autorka zdjęcia: Anna Kertyczak

Definicje o charakterze strukturalnym

Jedne definicje mają charakter strukturalny i polegają na wymienieniu kryteriów, które powinny być spełnione. Wśród nich znalazły się:

- **kryteria obiektywne**, takie jak:
  - pozostanie w wyraźnej mniejszości w stosunku do reszty ludności w państwie oraz nie zajmowanie w nim dominującej pozycji;
  - jednorodny [w miarę] charakter zbiorowości mniejszościowej;
  - posiadanie obywatelstwa kraju osiedlenia;
  - odrębne pochodzenie etniczne niż większości obywateli;
- **kryteria subiektywne**, takie jak:
  - posiadanie poczucia wspólnoty, której podstawą jest pochodzenie etniczne, kulturowe i/lub różnice religijne/wyznaniowe, językowe;
  - potrzeba zachowania tej wspólnoty wyżej wymienionych cech, a także samookreślanie się na ich podstawie i odróżnianie swojej grupy od innych;
  - posiadanie reprezentacji swoich interesów wobec władz państwowych

Inne definicje

Inne mają **charakter historyczno-prawny** i opierają się na danych ilościowych, czynnikach obiektywnych oraz państwowym stanie posiadania.

Jeszcze inne - akcentują czynniki subiektywne, czyli **świadomość przynależności oraz inności pochodzenia, kultury** itd. oraz - co podkreślano jako najważniejsze - wolę bycia przedstawicielem tak określonej grupy (ten warunek jako niezbędny wprowadzono pod koniec lat 80. XX w.).

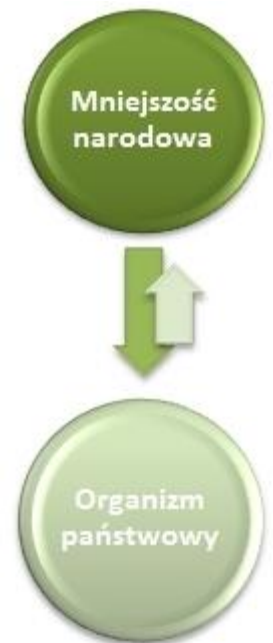
Różnica między mniejszością narodową a etniczną

Pozostaje jeszcze wskazać **różnice między określeniem mniejszość narodowa a etniczna**. Zasadza się ona, przede wszystkim, na stwierdzeniu posiadania lub nie organizmu państwowego.

W przypadku mniejszości narodowej - jest to społeczność, która albo ma już istniejące państwo, choć z powodów historyczno-politycznych nie zamieszkuje na jego terytorium, albo posiada aspiracje do posiadania własnego państwa (np. istniejącego w przeszłości), z kolei mniejszość etniczna - nie posiada aspiracji państwowych.

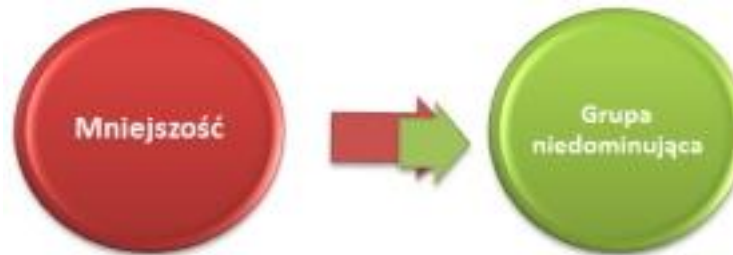
Warto dodać, że współczesna refleksja nad narodem traktuje go jako formę etniczności, co sprawia, że etniczność zyskuje szersze znaczenie niż dotychczas.

Pojęcia alternatywne

Tak sformułowane definicje starano się przyporządkować danym grupom mniejszościowym, by następnie poddać je wnikliwej analizie historyczno-społeczno-kulturowej*.

Jednym z efektów tych dociekań stał się **postulat o odrzucenie pojęcia *mniejszość* i zastąpienie go pojęciem *grupa niedominująca*** - co akcentuje nie jej liczebność (nie zawsze jest to bowiem najistotniejszy wyznacznik), ale jej sytuację w relacjach społecznych.

*W analizie tej zwrócono uwagę na przyczyny, które sprawiają, że dana grupa staje się mniejszością/znajduje się w sytuacji mniejszościowej. I tak wskazuje się na przyczyny historyczne, polityczne, ekonomiczne - wśród których należy wymienić: niemożność wytyczenia granic etnicznych, podboje i wojny, których efektem terytorialne, ustalanie nadrzędności administracyjnej, branie jeńców; migracje o charakterze ekonomicznym, politycznym, religijnym; osadnictwo celowe, by chronić granice danego państwa/regionu lub wpływać na zmianę struktury etnicznej na danym terenie itd.

Zaczęto zwracać uwagę na kwestie przynależności: dobrowolna - niedobrowolna oraz na ich przyczyny (np. przynależność do mniejszości rasowej jest niedobrowolna, a do mniejszości politycznej - bardzo dobrowolna;

Odwołując się do danych przykładów zwracano uwagę na różne typy grup mniejszościowych, wynikających z przyjętych kryteriów, na przykład odnoszących się do:

- czasu pobytu - mniejszości historyczne i napływowe;*
- miejsca zamieszkania - mniejszości przygraniczne i wewnątrzpaństwowe;*
- charakteru osadnictwa - zwarte i rozproszone;*
- stopnia zorganizowania - dobrze i słabo zorganizowane itd.*

Inne mniejszości

W problematyce mniejszościowej można także dostrzec wpływy współczesnych przemian politycznych, społecznych i obyczajowych. Spowodowały one **lokowanie zjawiska mniejszościowego nie tylko wśród zagadnień etnicznych** (w tym narodowych) czy kulturowych (w tym religijnych, językowych), ale także światopoglądowych. Stąd obok mniejszości „tradycyjnie rozpoznawalnych” znalazły się mniejszości seksualne, czy polityczne.

3. Mniejszość w prawie międzynarodowym i krajowym/polskim (kontekst współczesny)

Potrzeba zdefiniowania mniejszości związana jest z regulacjami prawnymi w zakresie **ochrony praw człowieka i zakazu dyskryminacji** oraz praw osób należących do mniejszości, ale nie wypracowano jednej definicji mniejszości.

Genezy praw mniejszości można poszukiwać już w prawie rzymskim tzw. *Ius gentium*, *Ius peregrinorum* - regulującym kwestie obywatelstwa i cudzoziemców; można też zapisy znaleźć w prawie frankońskim i lombardzkim - to tzw. *statua personalia*.

Pierwsze rozwiązania dotyczyły mniejszości religijnych - m.in. 1660 pokój w Oliwie m.in. gwarantował bezpieczeństwo katolików w protestanckiej Szwecji; 1878 - traktat berliński nakładał na strony zagwarantowanie swobód religijnych wszystkim obywatelom.

Próby definicji w dokumentach prawnych

W różnych aktach prawa międzynarodowego można jednakże odnaleźć określenia: mniejszość narodowa, etniczna, religijna, językowa (np. tak jest w *Deklaracji o prawach osób należących do mniejszości narodowych, etnicznych, religijnych i językowych* przyjętej w 1992 r. przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych) lub pochodzenie narodowe, rasowe (np. w *Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka* z 1948 r., *Międzynarodowym Pakcie Praw Obywatelskich i Politycznych* z 1966 r.), ale definicji tych pojęć brak.

Podejmowano jednak próby ich stworzenia. Jedną z ciekawszych jest ta z 1993 r. i *Zalecenia nr 1201 o protokole dodatkowym o prawach mniejszości narodowych do Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw człowieka i Podstawowych Wolności* (z 1950 r.). W art. 1 czytamy:

„Dla celów tej Konwencji wyrażenie <<**mniejszość narodowa**>> odnosi się do grupy osób w danym państwie, które:

- zamieszkują na terytorium tego państwa i są jego obywatelami;
- utrzymują długo trwające, silne i ustabilizowane więzi z tym państwem;
- wyróżniają się wyraźnymi etnicznymi, kulturowymi, religijnymi lub językowymi cechami charakterystycznymi;
- są wystarczająco reprezentatywne, chociaż mniej liczne niż pozostała ludność tego państwa lub regionu tego państwa;
- są motywowane troską o zachowanie razem tego, co stanowi ich wspólną tożsamość, włączając ich kulturę, ich tradycję, ich religię i ich język”.*

*Również ta propozycja nie została zaakceptowana.

Próby zdefiniowania pojęcia mniejszość narodowa sięga czasów **Ligi Narodów**. 31.07.1930 roku Stały Trybunał Sprawiedliwości w opinii na temat sporu grecko-bułgarskiego stwierdził, że mniejszość stanowi:

„grupa osób, żyjących w danym kraju lub na danym obszarze, mających własną rasę, religię, język lub tradycje i zjednoczonych identycznością tej rasy, religii, języka lub tradycji, wyrażającą się w poczuciu wspólnoty, a to w zachowaniu swych tradycji, utrzymaniu wierzeń religijnych, nauczaniu i wychowaniu dzieci stosownie do ducha i tradycji swojej rasy oraz we wzajemnym wspieraniu się”.

Po II wojnie światowej kwestiami definicyjnymi zajmowała się w ramach ONZ Podkomisja do spraw Zapobiegania Dyskryminacji i Ochrony Mniejszości Narodowych. Przedstawiła ona swoją definicję w 1953 r.

Brzmiała ona tak:

„mniejszość narodowa oznacza grupę etniczną żyjącą na obcym terytorium, nie mającą charakteru dominującego, wyróżniającą się na tle pozostałej ludności językiem, religią lub innymi cechami i dążącą do utrzymania swojej odrębności”.

Inną próbę zdefiniowania można znaleźć w projekcie Konwencji o ochronie narodowych i etnicznych grup mniejszościowych z 1979 r.

Instrument Inicjatywy Środkowo-Europejskiej ochrony praw mniejszości

Jednym z dwóch dokumentów międzynarodowych posiadających definicję mniejszości jest *Instrument Inicjatywy Środkowo-Europejskiej ochrony praw mniejszości* (z 1994 r.). Inicjatywa ta ma jednak **ograniczony zasięg** - podpisało ją siedem państw, w tym Polska.

W definicji tej podkreślono kwestie kwantytatywne wyznaczające mniejszość; posiadanie obywatelstwa, cechy obiektywne i subiektywne wyróżniające przedstawicieli mniejszości od innych.

Brak definicji nie usprawiedliwia

Brak jednej, oficjalnie zaaprobowanej definicji mniejszości nie uniemożliwia jej poszukiwania (wciąż podejmowane są takie próby), ani też **nie zwalnia z obowiązku zapewnienia ochrony** osobom należącym do takiej grupy.

Ochrona ta wynika z przyjętej po II wojnie światowej **uniwersalnej koncepcji ochrony praw człowieka** (oraz zakazu dyskryminacji) i dotyczy różnych sfer życia. Warunkiem jest jednak posiadanie obywatelstwa danego państwa* - ogranicza to grupę osób, którym przysługuje ochrona państwa, odróżnia ich też od imigrantów.

Warto zaznaczyć, że w dokumentach obowiązujących w ramach ONZ, Rady Europy, Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie (OBWE dawne KBWE) - ochronie podlegają nie mniejszości jako takie, ale przedstawiciele tych mniejszości, którzy występują o swoje prawa indywidualne lub wespół z innymi osobami z tej samej mniejszości.**

Ochrona mniejszości została także zapisana w traktatach dwustronnych - jednakże ich generalną zasadą jest enumeratywne wymienianie mniejszości, które dane strony chciały chronić.

* Do posiadanego obywatelstwa należy dodać również warunek czasu przebywania na danym terytorium. Tu przyjęto tzw. rozwiązanie węgierskie, zgodnie z którym mniejszości narodowe i etniczne tworzą te grupy, które co najmniej od stu lat zamieszkują dane terytorium państwowe.

** Wejście w życie *Protokołu Opcyjnego do Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych* (w 1976 r.), umożliwia dochodzenie praw przed Komitetem Praw Człowieka - skarg nie mogą składać mniejszości narodowe i etniczne, tylko ich indywidualni przedstawiciele. Ta zasada wymusza jednak zdefiniowanie mniejszości jako grupy.

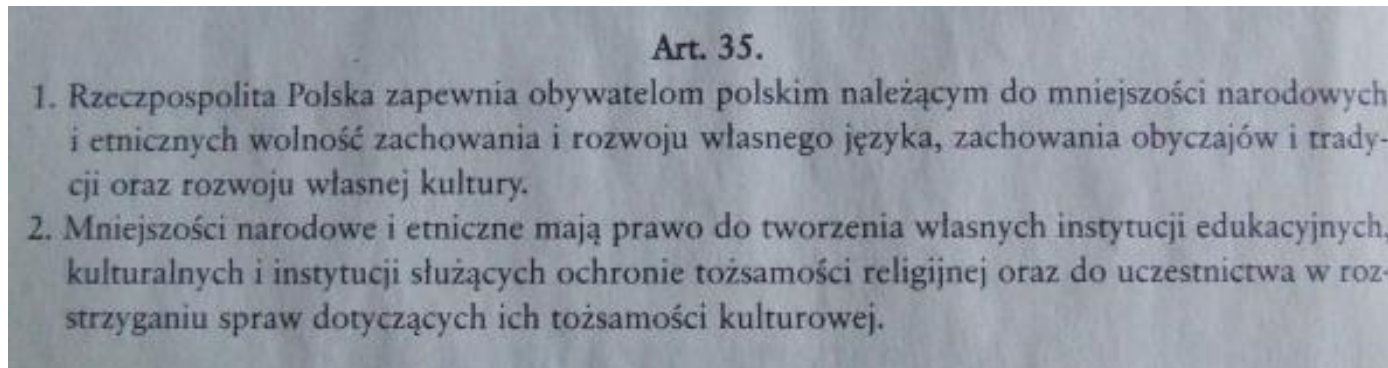
Konstytucja RP

Analizując dokumenty prawa europejskiego można zauważyć, że najczęściej stosuje się w nich pojęcie „mniejszość narodowa” lub „pochodzenie narodowe”, natomiast w ustawodawstwach państw obok siebie występują pojęcia, odnoszące się do osób należących do „mniejszości narodowej” i/lub „mniejszości etnicznej”.

Taki zapis można znaleźć w **Konstytucji RP z 1997 r., w artykule 27:**

„W Rzeczypospolitej Polskiej językiem urzędowym jest język polski. Przepis ten nie narusza praw mniejszości narodowych wynikających z ratyfikowanych umów międzynarodowych”.

I **artykule 35.** Czytamy w nim:

Warto zwrócić uwagę na *niekonsekwencję w zapisie*: raz jest mniejszość narodowa, a raz mniejszość narodowa i etniczna. *Brak też wyjaśnienia pojęć* w postaci oddzielnej definicji.

Ustawa o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym

Definicja taka została sformułowana dopiero w art. 2 *Ustawy o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym*, przyjętej 6.01.2005 r.

Co warto podkreślić w artykule 2.1. *zdefiniowana została oddzielnie mniejszość narodowa i mniejszość etniczna*. W obydwu definicjach wymieniono warunki, jakie musi spełnić (łącznie - co jest podkreślone) „grupa obywateli polskich”. Różnica między nimi zasadza się zaś na podpunkcie 4 - deklaracji świadomości historycznej wspólnoty narodowej lub etnicznej oraz 6 tego artykułu, w którym odnotowano warunek: utożsamiania się z narodem zorganizowanym we własnym państwie (mniejszość narodowa) i nie utożsamianie się (mniejszość etniczna). Zwraca w niej również uwagę zapis przejęty z **węgierskiej ustawy o mniejszościach** o okresie niezbędnym do zaliczenia danej grupy obywateli polskich do mniejszości i wynoszący **co najmniej 100 lat**.

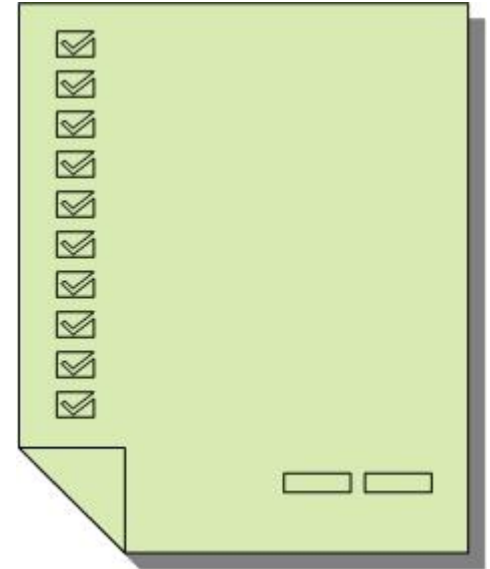
Definicjom tym towarzyszy także enumeratywne wyliczenie grup zaliczanych do mniejszości.

I tak, do mniejszości narodowej zaliczono: Białorusinów, Czechów, Litwinów, Niemców, Ormian, Rosjan, Słowaków, Ukraińców, Żydów.

Do mniejszości etnicznej zaliczono: Karaimów, Łemków, Romów, Tatarów.

Podsumowując:

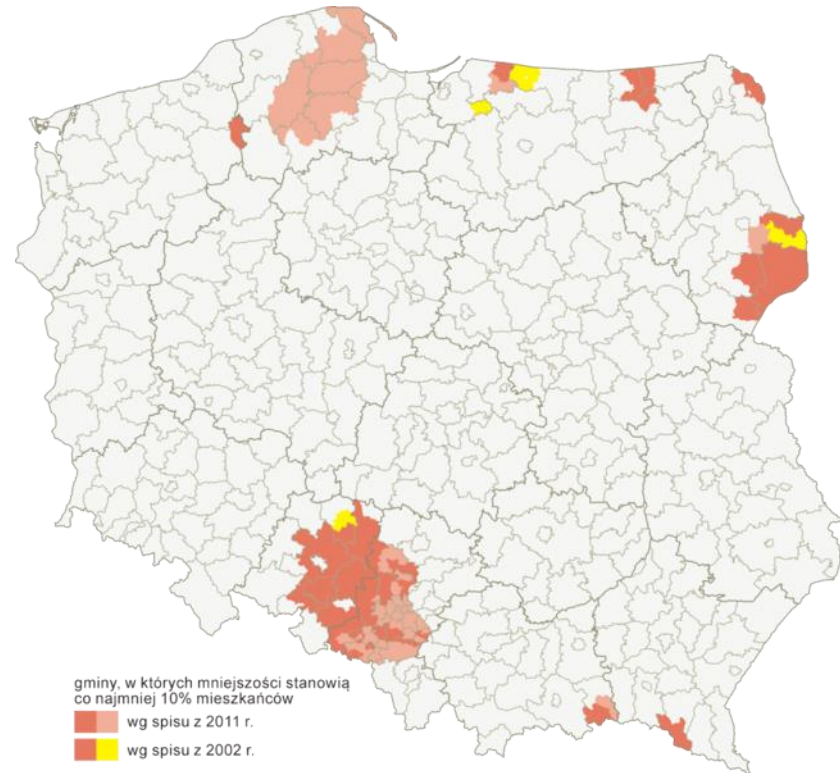
- dana grupa może zostać uznana za mniejszościową, o ile jej pozycja w społeczeństwie jest **niedominująca**, wyróżnia się **świadomością** wspólnoty pochodzenia i kultury, którą uznaje za ważną i odróżniającą od innych, członkowie grupy są **obywatelami** danego państwa, na terenie którego mieszkają od co najmniej 100 lat;
- uznanie się za przedstawiciela mniejszości jest **aktem woli** danego człowieka, a co za tym idzie bycie reprezentantem mniejszości to status osiągnięty, a nie przypisany;
- **ochrona przedstawicieli mniejszości** dotyczy ich praw rozumianych jako prawa człowieka i obywatela (prawo do wolności i posiadanie praw politycznych, społecznych, ekonomicznych), zakazu dyskryminacji, zapewnienie możliwości utrzymania i rozwijania swojej kultury (w tym i/także języka, oświaty, religii) oraz zachowanie poczucia tożsamościowego.

Mniejszości w Polsce

Zagadnienie mniejszościowe w Polsce dotyczy ok. **2 % obywateli**. Według oficjalnych danych pochodzących z [Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań 2011 r.](#)* w Polsce zamieszkuje 38 511,8 tys. osób, z czego:

Mniejszość niemiecka - 126 tys. osób
Mniejszość ukraińska - 49 tys. osób
Mniejszość białoruska - 46 tys. osób
Mniejszość romska - 16 tys. osób
Mniejszość rosyjska - 13 tys. osób
Mniejszość łemkowska - 10 tys. osób
Mniejszość litewska - 8 tys. osób
Mniejszość żydowska - 7 tys. osób
Mniejszość ormiańska - 3 tys. osób
Mniejszość czeska - 3 tys. osób
Mniejszość słowacka - 3 tys. osób
Mniejszość tatarska - 2 tys. osób
Mniejszość karaimska - 0,3 tys. osób

* Do realizacji spisu ludności w 2011 r. wykorzystano zróżnicowane dane - spis był przeprowadzony za pomocą ankiety internetowej i przez rachmistrzów spisowych; wśród pytań spisowych pojawiły się pytania o narodowość, język i wyznanie.

Obraz: Gminy w Polsce, w których co najmniej 10% mieszkańców w spisie powszechnym z 2011 roku lub w spisie powszechnym z 2002 roku zadeklarowało narodowość niepolską, Autor: Aotearoa [Utwór dostępny na zasadach licencji [GFDL](#) lub [CC-BY-SA-3.0-2.5-2.0-1.0](#)], undefined

Wielokulturowość

Na zakończenie warto dodać, że prowadzenie polityki względem mniejszości narodowych, szczególnie po II wojnie światowej, bazowało na różnych koncepcjach. Ich przyjęcie zależne było od struktury społeczeństw i ich doświadczeń. I tak: w krajach europejskich dominował model integracji, z kolei w USA, Kanadzie czy Australii - gdzie organizmy polityczne powstawały na bazie wielu grup i narodów oraz dawnych kolonii realizowane były idee wielokulturowości i wieloetniczności (pluralizmu kulturowego).

Współcześnie, również w Europie obowiązuje **zasada wielokulturowości***, co oznacza, że państwo powinno liczyć się z różnorodnością kulturową cechującą przynależną do niego populację.

Wielokulturowość jednakże to cecha wpisana w historyczny rozwój społeczeństw, a nie tylko w ich współczesne oblicze. Choć to ostatnie sprawiło, że nastąpiło przewartościowanie różnic kulturowych.

* Jako pierwsza hasło wielokulturowości przyjęła Szwecja (w 1975 r.)

Wykorzystana literatura

Janusz Grzegorz, *Ochrona praw mniejszości narodowych w Europie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2011.

Pawlak Stanisław, *Ochrona mniejszości narodowych w Europie*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2001.

Posern-Zieliński Aleksander, *Etniczność. Kategorie. Procesy etniczne*, Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauki, Mała Biblioteka 14, Poznań 2005.

Proponujemy zapoznać się również z następującym artykułem: Grzegorz Janusz, *Definiowanie mniejszości w dokumentach międzynarodowych*, [dostępnym tu](#).